

СУ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ” –
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛЕТ

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ
“АКАД. ЙОРДАН ИВАНОВ” – КЮСТЕНДИЛ

КЮСТЕНДИЛСКИ ЧЕТЕНИЯ 2003–2004

СБОРНИК

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – КЮСТЕНДИЛ
КООПЕРАЦИЯ “ИФ – 94”

КЮСТЕНДИЛ, 2006

© Авторски колектив, 2006
 © СУ “Св. Климент Охридски” – Исторически факултет, 2006
 © Регионален исторически музей – Кюстендил
 © Издателство “Фабер”, 2006

ISBN-10: 954-9445-06-2
 ISBN-13: 978-954-9445-06-0

СЪДЪРЖАНИЕ

Лидия Стайкова-Александрова – Тракийските могилни гробове от Кюстендилски регион – хронологически хоризонти	7
Иванка Стайкова – Обредът “второ погребение” и ритуалът на обезсмъртяване у траките (предварителни бележки)	13
Александар Атанасовски – Средновековната историја помежду националното и регионалното (Националното како пречка за регионалното)	18
Александър Николов – Евреите в Бохемия и Моравия в епохата на Средните векове. Еврейската общност в Прага	26
Георги Зеленгора – Българската колония в Измир през XIX век	32
Дарина Григорова – Руските консерватори и еврейският въпрос в края на XIX – началото на XX век	44
Ирина Цолова – Съветската историография и балканските войни 1912–1913 г.	53
Гергана Алексиева – Две гледни точки за спасението на Испания	61
Любомила Соленкова – Просветно-благотворителната мисия на Близкоизточната фондация в София. Григорий Ледан	70
Борис Стоянов – Регионалното между националното и глобалното в Европа на 20-те и 30-те години на ХХ век	86
Петър Мицов – Българските военнопленници след Първата световна война (1918–1921)	101
Владимир Станев – Александър Цанков – “кръволок” или “спасител”	106
Зорница Велинова – Европа през погледа на списание “Златорог” 1929–1932 г.	120

РЕГИОНАЛНОТО МЕЖДУ НАЦИОНАЛНОТО И ГЛОБАЛНОТО В ЕВРОПА НА 20-ТЕ И 30-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Борис Стоянов

Динамична и многообразна е историята на ХХ век, което позволява на изкушените в нейната проблематика историци да прилагат различни методи в изследването ѝ и да поглеждат към събитията, процесите и личностите от периода от различни перспективи и светогледни призми. В разнобразието от алтернативни подходи рядко се срещат такива, които отчитат едновременното въздействие на фактори от национално, регионално и глобално равнище. В повечето случаи те се разглеждат поотделно или пък се отдава приоритет на националните и глобални измерения за разлика от регионалните. Случващото се в Европа между двете световни войни обаче е добър пример, илюстриращ взаимодействието на тези измерения и влиянието им върху процеса на сближаване на европейските народи.

Пътят на регионалната интеграция в Европа през ХХ век не е лек. Причините за това са много, но като че ли най-сериозните са свързани с факта, че през изминалото столетие тя пребивава, от една страна, в сянката на триумфа на национализма и всесилната национална държава, а от друга – в тази на процеса на раждането и първите стъпки на глобалната цивилизация. Въпреки това, утвърждаването и институционализирането на регионалното сътрудничество като работеща схема на безконфликтно съществуване на група държави, чиято съдба е тясно преплетена, е факт от европейската действителност, който днес се свързва с процесите след края на Втората световна война, но в исторически план отвежда към събития и личности, формирали историческите корени на феномена “европейска интеграция” през 20-те и 30-те години на отминалния век.

В края на Голямата война Европа се оказва един дълбоко разделен континент. Прорязан от държавни граници, доминиран от реваншистки и анти ревизионистки настроения, нацио-

нална омраза и противостоящи си идеологии, той е по-далече от всяко от своето единство. Разрушена е старата система от междудържавни отношения, при която отделните страни наред със собствения интерес държат сметка за стабилността на цялото и разполагат своята политика по диагонала между личния и общия интерес. На нейно място е изграден един нов, по-малко предвидим и с по-малко гаранции за сигурност модел, превърнал Европа в континент от множество национални държави, давайки на всяка нация право да претендира за собствена политическа единица. От тук и логичното последствие – обожествяване и абсолютизиране на нацията за сметка на опитите за подчиняване на националната на наднационалната власт в рамките на регионалната интеграция¹.

Войната разрушава относително високата степен на икономическа интеграция, която се основава на изгражданата бавно и трудно в последните столетия всеобхватна мрежа на многостранна търговия. В нея Западна Европа е пазарът на източноевропейската земеделска продукция, а източната половина – на индустриалните продукти и технологии и поле за капиталовите инвестиции на западната. С появата на новите граници и митници поддържането на този баланс е силно затруднено. Стопанският национализъм води до свиване на вноса и насищава опитите за развиване на местни производства за повечето импортирани досега стоки².

И най-сетне, световният конфликт съсредоточава вниманието на европейските сили главно към колониалните проблеми. Извършеното преразпределение на Отвъдморските територии насочва усилията и средствата към овладяването, администрирането и експлоатирането на новите придобивки. Оказва се, че силите, призвани да пазят новия ред в Европа, са заинтересовани повече от глобалните измерения на своите колониални проблеми, отколкото от международните отношения на Стария континент.

Въпреки всичко казано дотук, краят на Първата световна война дава основания на мнозина да се надяват, че е положено началото на една нова и по-добра епоха. Че след ужаса и разрушенията, идва заслуженият и дълго чакан период на мир и благодеенствие. Историята обаче не оправдава техните очаквания.

Зла нейна шега е превръщането им в неосъществени, напразни илюзии. Така междувоенният период се изражда във време на непрекъснато задълбочаваща се криза, дължаща се на нестабилността на системата от международни отношения на континента, възпламеняването на националистически страсти, вътрешнополитическите конфликти на взаимоизключващи се идеологии и опитите на тяхна основа радикално да се преначертаят картата на Европа, колебливото поведение на САЩ и неумело ръководената от Уол стрийт световна финансова система.

Търсениято на изход от кризата се осъществява в три посоки. Първата води до укрепване основите на националната държава и лишаването ѝ от връзките, обвързващи я с ангажименти към анархичната световна икономика и дискредитираната система на международни отношения. Втората е стратегия, жертваваща идеята за нация – държава в полза на по-голяма и вероятно по-ефективна форма на политическа и икономическа организация с наднационален характер. Третата сочи пътя на затваряне и консолидиране на колониалните сили чрез изграждането от отделните метрополии на здрави междуkontинентални икономически, политически и военни блокове, в различна степен изолирани един от друг. Ето как за първи път в историята на Европа перспективите и измеренията на националното, регионалното и глобалното тясно се преплитат. Това са три пътя за развитие, които в условията на европоцентричния свят означават три различни стратегии за изграждане съдбините на цялото човечество.

Именно на тези три измерения е посветена настоящата статия или по-точно на съотношението между тях. Тя има за цел да насочи вниманието на своите читатели към вече позабравени идеи, планове и модели на регионално сътрудничество от междувоенния период и да посочи как в отстояването и защитата на националните и колониални интереси и ангажименти се пропускат обещаващи възможности за изграждане на институции и процедури на основата на по-близко регионално взаимодействие (което в онзи момент, много повече от периода след Втората световна война, е могло да промени хода на световната история).

През 1919 г. Париж с право може да се нарече първата световна столица. Събрали делегати от цял свят и станал фокус на всеобщата надежда за траен мир, градът е първата аrena на

съблъсъка на перспективите на националното, регионалното и глобалното. Двете идеи – на националното самоопределение и на световната система за колективна сигурност, които доминират духа на мирната конференция, изместват на заден план всяка мисъл или предложение, който отстояват обещаващите възможности на регионалните схеми на тясно политическо и преди всичко икономическо взаимодействие. По този начин гласовете на видни индустриски като Джовани Анели и Атилио Кабиати, призоваващи за формиране на континентална федерация, и на журналисти като Лудвиг Кесел, който красноречиво отбелязва: “Докато Европа остане раздробена и изпълнена с омраза, докато икономиката ѝ лежи в руини, докато търговските канали са прекъснати, дотогава европейските народи ще са лишиeni от средства за здравословно съществуване”, не са чути³.

И все пак проблемите на реконверсията и липсата на икономически растеж принуждават европейските правителства в следващите няколко години да потърсят начини за обединяване на усилията в стопанска област. Но с изключение на няколко мащабни международни форума (Брюксел, Порто Роко, Кан, Генуа), заключителните им документи и признанието, че съществуват тясно преплитане и взаимозависимост между европейските икономики, никакъв конкретен резултат не се наблюдава. Не се осъществява и предложението за учредяване на “Централна международна корпорация” ООД, която да проучи възможностите за предприемане на конкретни стъпки в посока възстановяване на континента и да подпомага финансовото им обезпечаване. Така общият подход към проблемите на възстановяването, към който Дейвид Лойд-Джордж се опитва да тласне европейските правителства на конференцията в Генуа от 1922 г., не е приложен до края на Втората световна война.

Създаденото от Версайската система положение в Източна Европа като че ли в най-голяма степен изисква въвеждане и институционализиране на регионален политически и стопански модел на междудържавно сътрудничество. Появата на множество нови държави, чиито граници разсичат отдавна установени единни икономически пространства, провокира търсene на по-ефективни регионални схеми. Идеята за Дунавска федерация присъства безрезультатно в целия междувоенен период. Опитите

на Масарик да изгради федерация между Чехословакия, Югославия и Румъния се превръщат в добре познатата Малка Антанта – част от френската съюзна система – нещо съвсем различно от представата за регионална интеграция. На свой ред естонската инициатива за Балтийска федерация не отива по-далече от сключването на Пакт за сигурност между Финландия, Естония, Латвия и Полша през 1922 г. Националистическите страсти и въодушевление, както и великовъзможните амбиции на повечето нови национални държави (най-вече на Полша) преграждат пътя на регионалното сътрудничество.

Може би единствено при земеделците и комунистите настроенията са други. Те изграждат свои международни организации, чрез които не само пропагандират възгледите си, но и призовават за континентални или дори световна земеделска или работническа федерации. Нито Зеленият, нито Третият интернационал обаче притежават средствата и възможностите да наложат собствената визия за единна Европа.

Най-популярната и оригинална идея за общеевропейско единство от времето на първата половина на 20-те години не принадлежи на политик и не е правителствена инициатива. Това е предложението на младия австрийски граф Рихард Куденове-Калерги, изложено в книгата му “Паневропа”. Калерги обосновава необходимостта от континентална федерация, която да сложи край на анархията в междудържавните отношения, да издигне престижа на континента и да укрепи позициите му в световната надпревара със супердържавите, израстващи в неговата периферия. Според него само икономически и политически обединена Европа ще се задържи в целото на световните сили и ще запази глобалното си лидерство в духовен и културен план. Калерги предвижда изграждането на Паневропа да стане на четири етапа. Първият – свикване на Паневропейска конференция и съставяне на постоянни комисии за разрешаване на най-сериозните проблеми, стоящи пред единството на континента. Вторият предвижда процедура по сключване на договори за арбитраж и пактове за сигурност между европейските демократии и учредяване на общ за всички арбитражен съд. Третият включва формиране на икономическо цяло на базата на постепенно обединяване на регионални митнически съюзи. Четвъртият е по-

ветен на изработване на конституция и свикване на двукамарен европейски парламент⁴.

Куденове-Калерги създава влиятелно движение за европейско единство и разчитайки на масова пропаганда и обучение в задачите и ценностите на Паневропа се стреми да привлече младите хора, които, както той искрено вярва, ще бъдат двигател на континенталното обединение.

Планът на младия граф страда от множество недостатъци и в редица отношения изглежда твърде наивен. Необосновано оптимистичен е той що се отнася до съществуващото убеждение, че правителствата ще бъдат еднакво заинтересовани от правно-институционалната рамка на федеративна Европа, ще разпознат в нея сигурното средство за гарантиране на мира, сигурността и просперитета и, най-сетне, ще бъдат наಸърчени от благоприятно настроеното към Паневропа обществено мнение. Може би поради всичко това професионалните дипломати не са впечатлени от схемата на Калерги, когото между другото разглеждат като ирационален визионер, и тя така и не е приложена.

Любопитно, макар и да не е ново, е разбирането на Калерги, че Европа трябва да се учи от американския опит. Той вижда в САЩ икономически образец на федерализма, а в Панамериканската организация – политическия модел. Собствено, Съединените щати и светът извън Европа играят непосредствена роля в мотивировката на част от плановете за обединение на Стария континент. Глобалните икономически и политически предизвикателства провокират регионалното сътрудничество. В случая с Америка е интересна цялостната промяна в насоката на влияние, която тя упражнява. До войната американската федерална система е образец на възхищение, а след нея потенциалът и икономическата ѝ мощ започват да плашат. В САЩ европейците разпознават сериозен търговски конкурент, на който поради трудностите следствие от войната са отстъпили с неохота традиционни пазари. Трудният процес на реконверсия пък не позволява до средата на 20-те години на европейските индустриални държави да достигнат нивата на икономическо развитие от 1913 г., като за целия този 12-годишен период техният дял в световната промишленост, земеделие и търговия спада драстично.

Америка се е превърнала в производител и кредитор номер едно в света. Тя ръководи фирмите от най-новите индустритални браншове, станали символ на прогреса: химическата промишленост, автомобилостроенето, електрическата промишленост и др. Американският гигантъзъм, изборът на Хърбърт Хувър за президент през 1928 г. и обсъждането на тарифата Холи-Смут увеличават страховете на европейците и те вече се притесняват от отвъдморския капитализъм повече, отколкото от съветския большевизъм. Както отбелязва Г. Родригес: "Грябва да се страхуваме и от американския потенциал да ни лиши от нашето икономическо наследство и да ни сведе до състояние на виртуално робство"⁵. Опасения в този дух изразяват и редица политици на власт, както Г. Щреземан, или в опозиция като британските консерватори. Според тях, както и според водещи континентални икономисти, ефективното противостояне на американската заплаха може да се постигне единствено чрез икономическо обединение. Изграждането на стопанска общност и прерастването ѝ в Съединени европейски щати, по думите на французина Анри Дюбрил, ще застави Вашингтон да погледне на Европа и нейните сили сериозно, като на равноправен партньор⁶.

Най-сilen е антиамериканизмът във Франция. Тук САЩ неволно, но само с пропагандна цел, влизат в ролята на негативния федератор. Става дума за широко обявените от Аристид Бриан планове за европейска федерация, чийто водещ мотив е нуждата от организиран отговор на американската икономическа заплаха. За да бъде лишен Вашингтон от усещането за абсолютен господар на света, френският външен министър предлага на своя германски колега страните, които те представляват, да се превърнат в ядро на силен континентален блок. На няколко пъти и по различни поводи през 1929 г. той подчертава острата нужда от европейско единство пред лицето на един ужасяващ стопански и финансов гигант като САЩ⁷.

Историческата истина налага излизане от пропагандните внушения. В този смисъл, предложението на Бриан от 1929 г. за европейски федерален съюз следва да се разглежда не като антиамериканско начинание, а по-скоро като средство за постигане на френско-германско помирение.

Нуждата от нова основа на френско-германските отношения е добре осъзната още в края на войната, тъй като единствено

ближението между двете континентални сили е в състояние да гарантира траен мир и да доведе до истинско европейско единство. Благоприятни условия за помирение между старите врагове се създават едва през 1924 г. със загубата на десните партии във Франция и разрешаването на Рурската криза, ала най-вече с подписването на Споразуменията от Локарно през 1925 г. Те отварят вратите пред перспективата за регионален блок, оглавен от Берлин и Париж.

Най-напред Едуар Ерио, а след него и Бриан виждат в помирението с победения враг в рамките на един общеевропейски контекст средство за контролиране и ограничаване на мощта му. Загрижен за сигурността на своята страна, през юни 1929 г. Бриан консултира идеята си за европейска федерация с Щреземан. Малко по-късно пред Общото събрание на Обществото на народа (ОН) той вече смело заговаря за жизненоважната нужда от Съединени европейски щати⁸. През пролетта на следващата година френският външен министър представя в завършен вид своите идеи за единството на европейските народи. Бриан отстъпва от първоначално заявлената чисто икономическа цел на начинанието и в окончателния доклад за Организация на Европейския федерален съюз от 17 май 1930 г. тя е пренебрегната за сметка на политическата. Подчиняването на икономиката на политическата целесъобразност е придружено от заявление, според което федерацията по никакъв начин няма да накърнява суверенитета на съставляващите я държави. Тя ще се изгражда на междуправителствена основа, тъй като в органите ѝ – Европейска конференция и Политически комитет, ще заседават представители на кабинетите на страните-членки⁹. Заедно с това Бриан многократно подчертава, че новата структура няма да бъде съперничеща си с ОН организация, и се старае да разсее съмненията, че тя ще наследи разпадането на света на враждуващи континентални блокове. Бриан е силно загрижен за бъдещето на Лигата, съществуваща международен ред и подкрепата на Великобритания за френската инициатива, което го кара да подчини идеите си на политика на интеграция в рамките на ОН. Резултатът е един неособено смел, въпреки цялата реторика и съпровождащата го пропагандна кампания, опит за сдържан регионализъм, зависим от националните интереси и системата на колективна сигурност.

При цялото старание на Париж обаче, планът на Бриан не е посрещнат добре от по-големите европейски държави. Великобритания, Германия и Италия не смятат за сериозни звучащите почти като клетва за вярност думи на френския първи дипломат, че регионалната федерация няма да отслаби световната организация и ще работи под неин контрол и съгласно принципите на устава ѝ. Трите правителства изразяват сериозни опасения от подкопаване на авторитета на ОН и провокиране на конфликти между отделни континентални военно-политически блокове. За тях голямото постижение на Парижката конференция – Лигата, има приоритетно значение и е достатъчно добър механизъм за регулиране на международните отношения, за да бъде заменян от нарочна европейска структура¹⁰.

Очевидно Бриан и неговите колеги не намират баланса между националното, глобалното и регионалното. След като получава само формално подкрепата на 26 европейски страни, предложението за континентална федерация е поверено за разглеждане, критика и анализ в ръцете на нарочно съставена за целта комисия към ОН, в чийто архиви и потъва.

След 1925 г. изтъкнати европейски икономисти заговарят за вредите от политиката на икономически национализъм и се обявяват в защита на идеята за формиране на европейски митнически съюз. Те обявяват, че Европа трябва да спре да се основава на политическите граници и да започне да отдава приоритет на стопанските факти и реалности. Според Франсис Делези на лице е остро противоречие между състоянието на европейските икономически и политически институции. Икономическият живот вече е надраснал ограниченията на нацията-държава и доктрина на абсолютния суверенитет се е превърнала в парализиращ абсурд. Европа изпитва нужда от съживяване на огромния ѝ потенциал, което може да се осъществи чрез превръщането ѝ в един общ пазар. За Вл. Войтински единният пазар, базиран на общ митнически съюз, ще рационализира стопанския живот и разпределението на труда, ще намали цената на производството, ще доведе до по-хармонично и ефективно използване на ресурсите и усвояване на световния пазар. Логична последица ще бъде налагането на единна валутна система, уеднаквено социално законодателство и политическа федерация¹¹.

За да се предотвратят икономическите съперничества и обезкуражаването на предприемаческия дух и за да се провокира повишаване нивото на сигурност и подобряване на жизнения стандарт, през 1924 г. се формира организация, чиято цел е да работи за реализирането на европейски митнически съюз. В нея влизат представители на континенталния бизнес елит, които обаче се оказват безпомощни да наложат своите идеи на европейските правителства. Ирония на историята е, че в момента на най-остра нужда от обединяване на усилията в началото на Великата депресия техните позиции са напълно отхвърлени за сметка на триумфа на автаркичната стопанска система. Дори обещаващият опит за австро-германски митнически съюз от 1931 г., който освен укрепване на двете икономики има всичките шансове да се превърне в сърцевина на толкова дългоочаквания централноевропейски икономически блок, е провален от френско-британските политически предразсъдъци.

Същата е съдбата и на френската инициатива от следващата 1932 г., позната като Плана на Тардьо. Предложеното намаляване на митническите ограничения и определяне на преференциални квоти за внос между страните на Дунавския регион – Австрия, Унгария, Чехословакия, Румъния и Югославия, макар и да не съдържа проект за митнически съюз, е най-амбициозният опит за учредяване на регионална междуправителствена организация в Източна Европа. На икономическото сътрудничество е поверена задачата да тушира политическото напрежение, което поради подозренията на Лондон, Берлин и Рим остава неизпълнена. Планът така и не е обсъден от правителствата на дунавските държави¹².

Ще трябва да минат още няколко години, преди Хитлер да установи в Източна Европа действащ регионален стопански механизъм, който обаче обслужва предимно германския национален интерес. Представяйки се като спасение от депресията за намиращите се в тежко състояние източноевропейски държави, Германия се превръща в течен изключителен търговски и финансов партньор. Схемата за привличане на източните аграрни стопанства е проста и може да се илюстрира чрез следния пример:

Вместо да изпраща в Германия райхсмарки за заплащане на своя внос от Германия, унгарският вносител трябва просто да плати в пенго

на Унгарската централна банка еквивалента на тези райхсмарки. Германският вносител на унгарски стоки прави същото в Германия, заплащайки с райхсмарки еквивалента на дължимите пенго. Като натрупва събранието по този начин райхсмарки в Берлин и пенго в Будапеща, Германската централна банка е в състояние да използва фондовете в райхсмарки за заплащане на германските износители за Унгария по същият начин, както Унгарската централна банка използва събранныте фондове от пенго за заплащане на унгарските износители за Германия¹³.

Създадената от германците клирингова система е добър пример за регионално икономическо сътрудничество, което облагодетелства националните интереси и на двете страни. Берлин получава лесен и изгоден достъп до югославските и унгарските минерални богатства, българския тютюн и унгарското жито, а източноевропейските държави – безпрепятствен внос на немски машини и оръжие и, което е по-важно: за техните земеделски стоки се отваря обширният германски пазар.

В Западна Европа с не по-малък успех през 30-те години започва работата си Международният стоманен картел. Това е първото индустриално споразумение, което може да се разглежда преди всичко като мост между европейските страни, като безконфликтно функциониращо средство, благоприятстващо рационализацията на производството и увеличаването на търговията между Франция, Германия, Великобритания, Белгия, Люксембург, Унгария, Полша и Чехословакия. Примерът е последван, макар и с по-малък успех, във въгледобивната промишленост. Бизнес дипломацията предотвратява икономическите войни и не позволява било на Франция, било на Германия да използват стратегическите сировини – въглища и стомана, като икономически оръжия, предотвратяващи програмите за превъоръжаване. Картелът дава добър пример за работата на европейския икономически блок, за сближаването на националните индустрии и не на последно място задава рамката, която през 1950 г. заляга в основата на европейската интеграция¹⁴.

Упадакът на либералната демокрация, тежката икономическа криза и налагането на тоталитарните и авторитарни диктатури са само част от феномените на 30-те години. Най-важният обаче остава повсеместният триумф на националната идея. Национализмът се утвърждава като водеща идеологическа сила във вътрешно- и външнополитически план. През призмата на

националното сега всеки поглежда към перспективата на регионалната интеграция. В случая с нацистка Германия това е особено добре изразено. Концепцията на Хитлер и неговата клика за Европа съдържа както анти-западни/либерални, така и антибolshevishki идеи. В основата ѝ залягат специфичното тълкуване на националсоциалистичките идеолози на понятията народ, раса, държава. Европа за нацистите трябва да бъде преизградена съобразно изискванията и необходимостта от господство на висшата раса и гарантиране на жизнено пространство за благополучното ѝ развитие. Единството според тях е възможно само след унищожаване на системата от равноправни съвременни национални държави и утвърждаване на един общ Райх, съхранил чистотата на арийската раса и правото ѝ да управлява останалите. Икономиката на континента следва да обслужва ядрото на Райха – немските земи, като ги снабдява с необходимите храни и ресурси и обезпечава широки пазари.

Но не само тоталитарните режими изхождат от националистички концепции към регионалното сътрудничество. През 30-те години и демократичните режими са принудени да се съобразяват с националните интереси всеки път, когато стане дума за някаква форма на интеграция. Примерът със скандинавското единство е красноречив. В междувоенния период страните от полуострова постепенно изграждат чувство на нордическа солидарност, основано на общ произход и културен контекст. Това са демокрации, управлявани от социалдемократи и техните аграрни съюзници, които освен обща идентичност признават и общи интереси. Последните са институционализирани на много нива и в много области. По-специално в полето на външната политика те се придържат към практиката на обща позиция в Женева и на редовни консултации. Правителствата се обвързват и с взаимни гаранции за сигурност и взаимопомощ в случай на агресия от трета страна. Когато обаче в навечерието на съветско-финската война финландският кабинет се обръща за помощ към Швеция се оказва, че всички приказки за нордическата солидарност и единство остават само на хартия¹⁵.

През 1940 г. само в полето на пожеланията и реториката остава още една схема за регионално сътрудничество. В условията на нова европейска война Великобритания и Франция решават

да заздравят своя съюз и да го превърнат във федерация, отворена и за останалите европейски демокрации. Учените от Кларънс хауз, начело с А. Тайнби, и обществениците от влиятелната организация Федерален съюз подпомагат Форин офис в подготовката и изработването на британското предложение до френското правителство. То е символ на френско-британското сближаване след Мюнхенската конференция и е продиктувано от общността в интересите и целите във войната срещу Германия. Но още при първото официално споменаване за обрата в отношенията между двете страни в реч на Чембърлейн от 28 февруари 1940 г. се подчертава споделената решимост след победата над Хитлер близкото сътрудничество да се институционализира и задълбочи. Месец по-късно в съвместна правителствена декларация тази идея е потвърдена и уточнена. В документа от 28 март е записано намерението след подписване на мира установеното вече тясно взаимодействие да продължи да се осъществява в икономическата, отбранителната и културната сфера, за да се наложи и поддържа международен ред, гарантиращ свобода, мир и просперитет. Кулминациията в развитието на инициативата идва на 16 юни с открытия призив на Чърчил да се изгради "нерушим съюз", който да прerasне в континентална или дори световна федерация. Федерация, каквато според Де Гол следва да има съвместни органи за отбрана, външна политика, финанси и икономическа политика, общо гражданство и единен военен кабинет. Предложението така и не е сериозно обсъдено от френските власти, тъй като само часове след обявяването му Франция е принудена да приеме условията на своята капитулация.

Дори и да разполагаха с достатъчно време за разисквания по предложения регионален проект, двете страни скоро щяха да се убедят, че зад високите му идеали стои преследване на чисто национални интереси. В британския случай федерацията с Франция е разглеждана като средство за запазване на страната в антихитлеристката коалиция, задържане на фронта на воените действия на континента и предотвратяване възможността френският флот да попадне във вражески ръце¹⁶.

Вместо около съюза на Лондон и Париж на Европа ѝ предстои обединение по оста Берлин–Рим.

Втората световна война можеше и да не избухне, ако някоя от многобройните схеми за Съединени европейски щати, Паневропа или Европейски федерален съюз бе оствъщена. Регионалното единство обаче е тема, която не пленява умовете и сърцата на европейците така, както националната идея, нито влиза в дневния ред на европейските правителства, ангажирани с редувящите се икономически кризи и колониални проблеми. Европейската идея не получава шанс да промени хода на историята. Оказва се, че тя е лишена от убедителна и реалистична връзка със съществуващите остри конфликти, интереси и затруднения. Нещо повече, тя влиза в остро противоречие с традициите на нацията – държава и остава в сянката на националистическия триумф. Европейските демокрации така и не успяват да изльчат харизматичен водач, който да отстоява либералните принципи и да защитава каузата на европейското единство, а европейските народи – масово движение в подкрепа на единството. И въпреки всичко това европейската идея оцелява и задава основните тенденции, които държавниците от края на 40-те и началото на 50-те години претворяват в политика на европейска интеграция. Неслучайно Обединена Европа се ражда след Втората световна война. Очевидно европейците са имали нужда да се поучат от горчивия опит на доведения до край национализъм и да се отърсят от повечето от глобалните си ангажименти, за да могат, макар и в сянката на Супер силите, да съсредоточат усилията си в посока на регионалното сътрудничество. Разбрали ограниченията на независимостта, опасностите от шовинизма и осъзнали невъзможността отново да предопределят съдбините на света, правителствата в западната част на Стария континент виждат в единството своето спасение и средството за възвръщане на загубеното величие.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Шулице, Х. Държава и нация в европейската история (С., 2002), с. 295.
- ² Arter D. The Politics of European Integration in the Twentieth Century (London, 1993), pp. 23–24, 53.
- ³ Цит. по: Pegg, C. Evolution of the European Idea, 1914–1932 (London, 1983), р. 17.
- ⁴ Coudenhove-Kalergi, R. Pan-Europe (New York, 1926).
- ⁵ Цит. по: Pegg, C. H. Op. cit, pp. 100-101.
- ⁶ Ibidem.
- ⁷ Navari, C. “The Origins of the Briand Plan” in Bosco, A. (ed.), The Federal Idea, Vol. I (London), 1991, pp. 218–219.
- ⁸ Ibidem.
- ⁹ Fleury, A. et L. Jilek (ed.) Le plan Briand d’Union federale europeenne (Bern, 1998), pp. 583–592.
- ¹⁰ Whitton, J. “The Briand Plan for European Union”, Journal of Current History, Vol. XVI (Sept., 1930), pp. 1176 ff.
- ¹¹ Woytinski, W. Vereinigte Staaten von Europa. (Berlin, 1926), pp. 100–126, 129–147, 160–178.
- ¹² Borsody, St. The New Central Europe. Sixth edition (New York, 1994), pp. 20–21
- ¹³ Momtchiloff, N. Ten Years of Controlled Trade in South-Eastern Europe, National Institute of Economic and Social research, Occasional Paper №6, Cambridge, 1944, p. 18, Цит. по: Crampton, R. J. Eastern Europe in the Twentieth Century. (New York, 1994), p. 36.
- ¹⁴ Gillingham, J. Coal, Steel and the Rebirth of Europe, 1945–1955. (New York, 1999), pp. 28–43.
- ¹⁵ Upton, A. “The Crisis in Scandinavia and the Collapse of Interwar Ideals, 1938–1940”, Stirk, P. M. R. (ed.) European Unity in Context (London, 1990), pp. 170–187.
- ¹⁶ Чърчил, У. Мемоарът Т. 2. Звезден миг (С., 1994); виж част Първа; Shlaim, A. “Prelude to Downfall: The British Offer of Union to France, June 1940”, Journal of Contemporary History Vol. IX, No. 3 (July, 1974), pp 27–63; Bosco, A. “The Federal Union, Chatham House, the Foreign Office and the Anglo-French Union in Spring 1940” in Bosco, A. (ed.), Op. cit., pp. 291–326.

БЪЛГАРСКИТЕ ВОЕННОПЛЕННИЦИ СЛЕД ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА (1918 – 1921)

Петър Мицов

В подписаната на 29 септември 1918 г. “Конвенция за спиране на военните действия” между България и Съглашенското командване, най-унициелни за българската армия са член 5 и 6 от явната част на конвенцията. Според член 5: “Българските войскови части, намиращи се западно от Скопския меридиан и приналежащи на 11-та Германска армия, ще сложат оръжието и ще се считат до нова заповед за военнопленници, офицерите ще запазят оръжието си”, а член 6 гласи: “Българските военнопленени ще бъдат до сключването на мира употребени за работа в Ориента от съюзните армии, без взаимност по отношение на съюзните военнопленени. Тези последните ще бъдат веднага предадени на съюзните власти, а интернираните граждани лица ще бъдат напълно свободни да се завърнат по домовете си”¹.

Така след излизането на България от войната над 100 000 български воини остават пленници. Поради спецификата на тяхното пленяване българската общественост ги нарича “заложници”, а тяхното продължително задържане ражда “заложническия въпрос”.

Българските историци Елена Евстатиева, Момчил Йонов, Цочо Билярски и Димитър Митев са основните автори, спрели се на някои от аспектите на военнопленническия проблем. Предимно са разгледани въпросите за числеността на пленените дивизии, борбата за тяхното освобождение и отношението на българската държава към тях.

От 2 до 4 октомври 1918 г. на съглашенските военни власти са предадени 1-ва пехотна Софийска дивизия в състав: 1-ви, 6-ти, 25-ти, 41-ви и 42-ри пехотен полк и 1-ва, 16-та и 25-та сборна дружина; 6-та пехотна Бдинска дивизия в състав: 3-ти, 15-ти, 51-ви, 52-ри пехотен полк и 15-та и 36-та сборна дружина, една етапна и една опълченска дружина, две гаубични, една полска и четири планински батареи; 302-ра пехотна ди-